

Inhoudsopgave

I Cultuurhistorische beschrijving van De Bergen	3
1- De Bergen, onderdeel van de gestichte stad uit circa 1232	5
2- De stedelijke ontwikkeling in de 19e eeuw in De Bergen	4
3- De 20e eeuw tot 1920	9
4- De annexatie van 1920	11
a- Uitbreidingsplan Cuypers en Kooen 1918	11
b- Het Eerste Uitbreidingsplan Kools 1921	12
c- Het Algemeen Uitbreidingsplan De Casseres 1930	13
5- De ontwikkelingen tot het heden	14
II Cultuurhistorische analyse van het gebied de Bergen.	16
Elementen die De Bergen zijn karakter geven	16
1 De openbare ruimte in het westelijke deel van De Bergen	17
a- de oorspronkelijke verkaveling	17
b- wegenstructuren en groen	18
Bergstraat	20
Grote Berg	20
Kleine Berg	20
Heilige Geeststraat	21
Paradijslaan	22
Willemstraat	23
Wilhelminaplein	23
Prins Hendrikstraat	24
Sint Catharinastraat	24
Smitsstraat	24
Spijndhof	24
2- De bebouwing in De Bergen	25
algemeen	25
1- Typologie	26
2- de woningbouw op verlaten industriële gebieden	29
3- aaneengesloten wanden	32
4- binnenterreinen	33

Cultuurhistorische beschrijving van De Bergen.

1- De Bergen, onderdeel van de gestichte stad uit circa 1232

Jan Melssen, medewerker van het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven (RHCE) deed veel onderzoek naar het oude Eindhoven en publiceerde zijn onderzoeksresultaten in het boek *Sporen onder de Kempische Stad* (Nico Arts 1994).

Hertog Hendrik I verleende de jonge nederzetting in 1232 stadsrechten. De stad was op dat moment mogelijk reeds versterkt (met grachten en poorten) en de inwoners werden “burgers” genoemd. In meerdere geschriften is vastgelegd, dat de stad in 1340 (opnieuw?) is versterkt met dubbele grachten, wallen en poorten. Om de stad heen lagen gedurende vele eeuwen stadswallen: aarden wallen die aan de bovenzijde circa 3 tot 6 meter breed waren. Zowel binnen als buiten die wal lagen grachten.

Het gebied dat tegenwoordig “De Bergen” wordt genoemd, lag niet binnen de grachten van de stad, maar ten westen van die omwalde stad. In alle belangrijke geschriften wordt dit gebied omschreven als “behorende tot de jurisdictie van de stad Eindhoven”. De Bergen heeft, voor zover bekend, altijd tot het grondgebied van Eindhoven behoord en werd van oudsher begrensd door de Dommel in het zuiden, de Rungraaf in het westen (de grens met Gestel), de stadswallen in het oosten en de rivier de Gender in het noorden.

Links: De kaart die Jacob van Deventer rond 1560 tekende van Eindhoven. Hier is ingezoomd op het gebied van De Bergen. De bebouwing is terug te vinden aan de beide doorgaande wegen. Westelijk van de Kleine Berg loopt de Heilige Geeststraat, maar deze eindigt al ruim voor de Gender (de blauwe lijn linksboven). (bron herdruk drukkerij Vrijdag, archief Hüsken)

Jacob van Deventer vervaardigde in opdracht van de Spaanse koning tekeningen van tientallen steden in onze gebieden. Met deze plattegronden kon de Spaanse machthebber in geval van een gewapende strijd in het oorlogsgebied rondtrekken zonder verrassingen in de vorm van obstakels tegen te komen. De wallen van de stad omsloten de stad (de huidige Emmasingel, Keizersgracht, Wal, Oude Stadsgracht, Vestdijk en 18 Septemberplein). In het zuiden vormde de rivier de Dommel de natuurlijke begrenzing die voldoende bescherming bood. Het is opvallend, dat het stratenpatroon van de stad Eindhoven en de omliggende dorpen ook tegenwoordig nog (bijna) volledig ongewijzigd is.

Tot Eindhoven in 1583 belegerd en geplunderd werd, was het een levendige, maar vrij bescheiden stad. Het aantal inwoners wordt geschat op maximaal 1.500 tot 2.000. Na de belegering en verwoestingen in 1583 daalde de welvaart en ook het aantal inwoners van de stad. Velen trokken weg om zich elders te vestigen. Een aantal Eindhovense poorters verhuisde naar het gebied van De Bergen, omdat wonen en werken in dat gebied in verband met de stedelijke belastingen gunstiger was.

2- De stedelijke ontwikkeling in de 19e eeuw in De Bergen

Pas in het begin van de negentiende eeuw trok de economie van de stad weer aan. Die werd voor een deel veroorzaakt door de lage lonen die destijds in Brabant werden betaald. Ook het aantal inwoners nam langzaam toe. De al lang bestaande tabaks- en textielnijverheid werden geleidelijk aan op een industriële wijze getransformeerd.

Gouache van Joseph Knip (1777-1847) waarop de textielfabrieken van fabrikant J.Th. Smits & Zn. zijn afgebeeld. Deze stonden in het gebied van "De Bouw", aan de Dommel tussen Stratum en de stad Eindhoven.

De machines werden aangedreven door de watermolen in de Dommel, later met de meest moderne stoommachines die in ons land bekend waren.

Koning Willem I, een goede bekende van de familie Smits, schijnt eens een bezoek aan Eindhoven te hebben gebracht om de nieuwste industriële vooruitgang te bewonderen.

De huisnijverheid werd daardoor geminimaliseerd, het werk werd geconcentreerd in fabrieken. Daarbij moet worden opgemerkt, dat in de negentiende eeuw al snel sprake was van een "fabriek". Soms is er in werkelijkheid sprake van kleine ruimtes achter het woonhuis, niet groter dan 20 vierkante meter en voorzien van een kleine (stoom)machine. Vooral nadat het Eindhovens Kanaal in 1846 en de spoorlijn in 1866 waren aangelegd, was er duidelijk sprake van een forse groei. Het aantal fabrieken, de handel en nijverheid zorgden ervoor, dat de stad Eindhoven te klein werd. Pas in

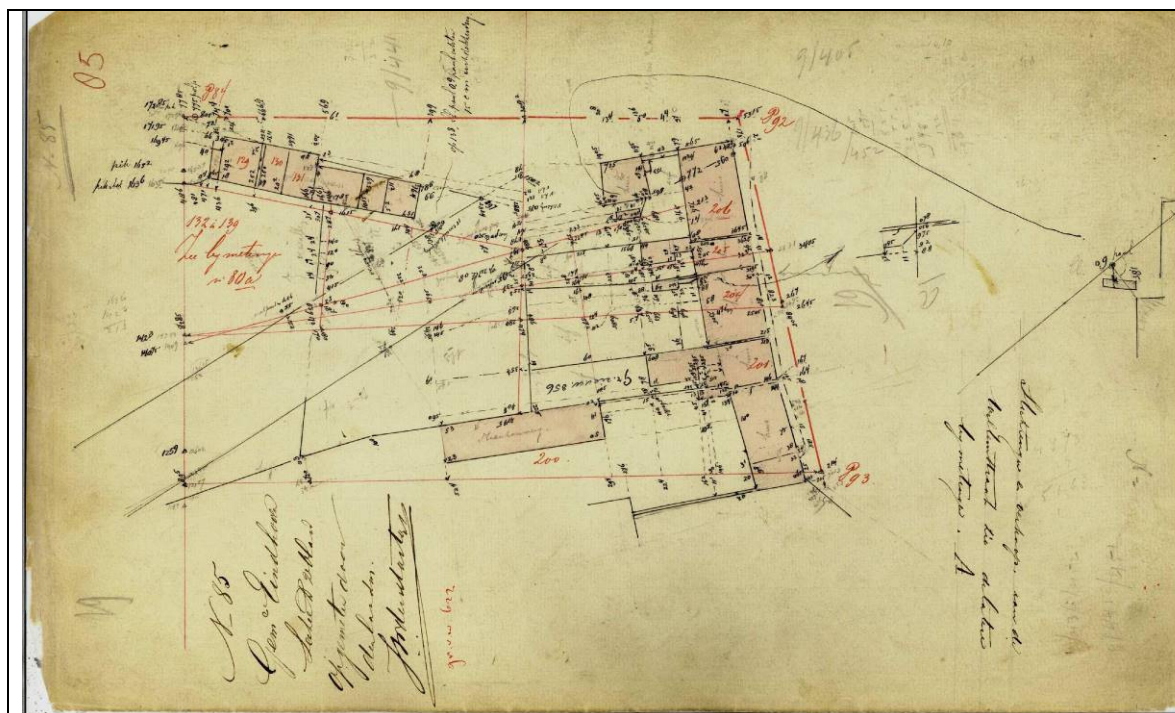
de jaren '80 van de 19e eeuw werd de omvang van fabrieken belangrijk groter en ontstonden de fabrieken, waarin tientallen tot honderden mensen aan het werk waren. Hoewel veel fabriekjes en werkplaatsen in het (huidige) stadscentrum stonden, moesten veel werknemers een woonplaats zoeken in een van de omliggende plaatsen en ook in het gebied van De Bergen.

Op de kadastrale minuut van 1832 zien we dat woningbouw voornamelijk aangetroffen werd aan de beide zijden van de Kleine en de Grote Berg. Ook tegenover de Vrijstraat en de stadsgracht op die plaats stonden enkele woningen. Het hele terrein aan beide zijden van de Heilige Geeststraat, gelegen tussen de Gender, de stadsgracht, de Kleine Berg en de Rungraaf werd voor agrarische doeleinden gebruikt. De omschrijvingen luiden in meerderheid: hooiland, bouwland of tuin. Perceelsnummer A709, eigendom van koopman Peter van Dijck, vormde een uitzondering. Het bestond uit een woonhuis aan de Kleine Berg (tegenwoordig nummers 24-26) met de achterliggende tuin, een schuur en een looierij. Adriaan Dircx bezat een huis aan de Kleine Berg en achter zijn huis een smederij.

Een klein deel uit de kadastrale minuut, getekend circa 1830. Boven loopt de Vest, tegenwoordig Keizersgracht en Emmasingel. Rechts naar het zuiden loopt de Kleine Berg en centraal in de kaart is de Heilige Geeststraat ingetekend. Waar deze straat links eindigt, ligt tegenwoordig het Wilhelminaplein. Rechts van de Kleine Berg (boven) loopt de huidige Bergstraat, die vroeger Kattenstraat werd genoemd. Bebouwing achter de woonhuizen ontbreekt geheel, het gebied wordt voor landbouw gebruikt. (bron archief Hüsken; kadaster)

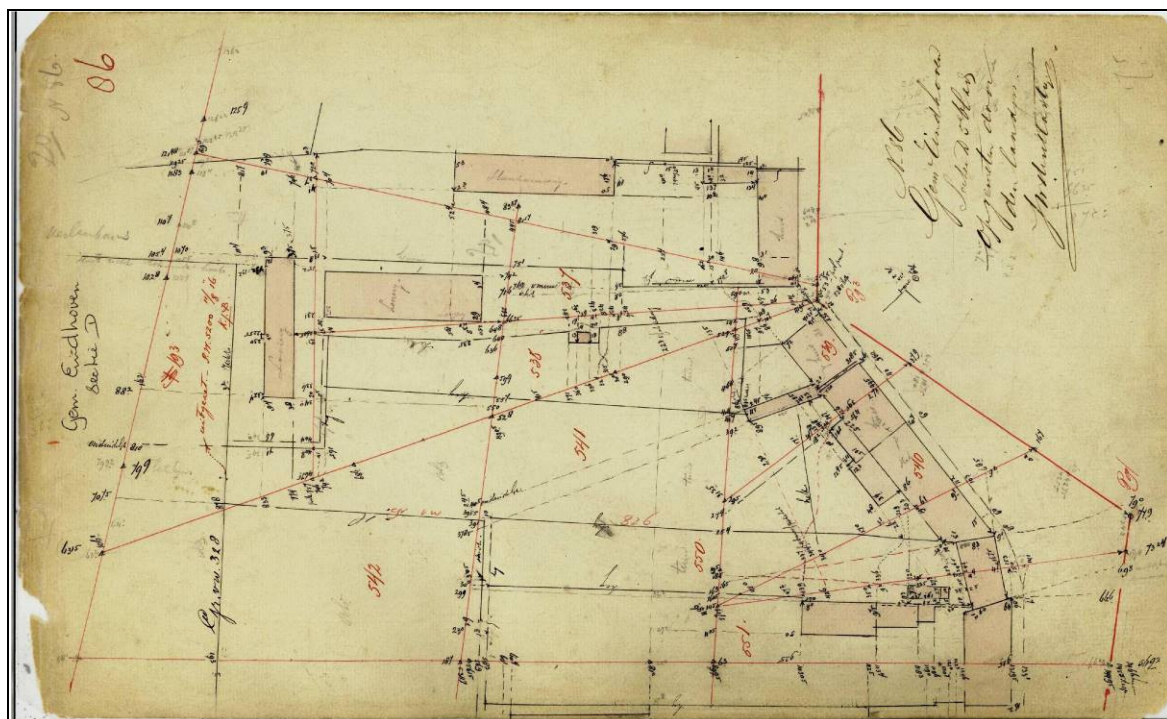
Op kaarten die tijdens een zogenaamde hermeting in 1886 door de ambtenaren van het kadaster werden getekend, zijn in het gebied achter de Kleine Berg, ten zuiden van de Willemstraat een grote steenhouwerij en een looierij, bestaande in 2 gebouwen (onder een hoek van 90 graden) te herkennen (kaarten 85 en 86). Verder kan worden geconstateerd, dat her en der op het terrein fabrieken en fabriekjes en werkplaatsen gebouwd zijn. De Willemstraat is aan beide zijden al gedeeltelijk bebouwd met huizen.

Links kaart nummer 85:

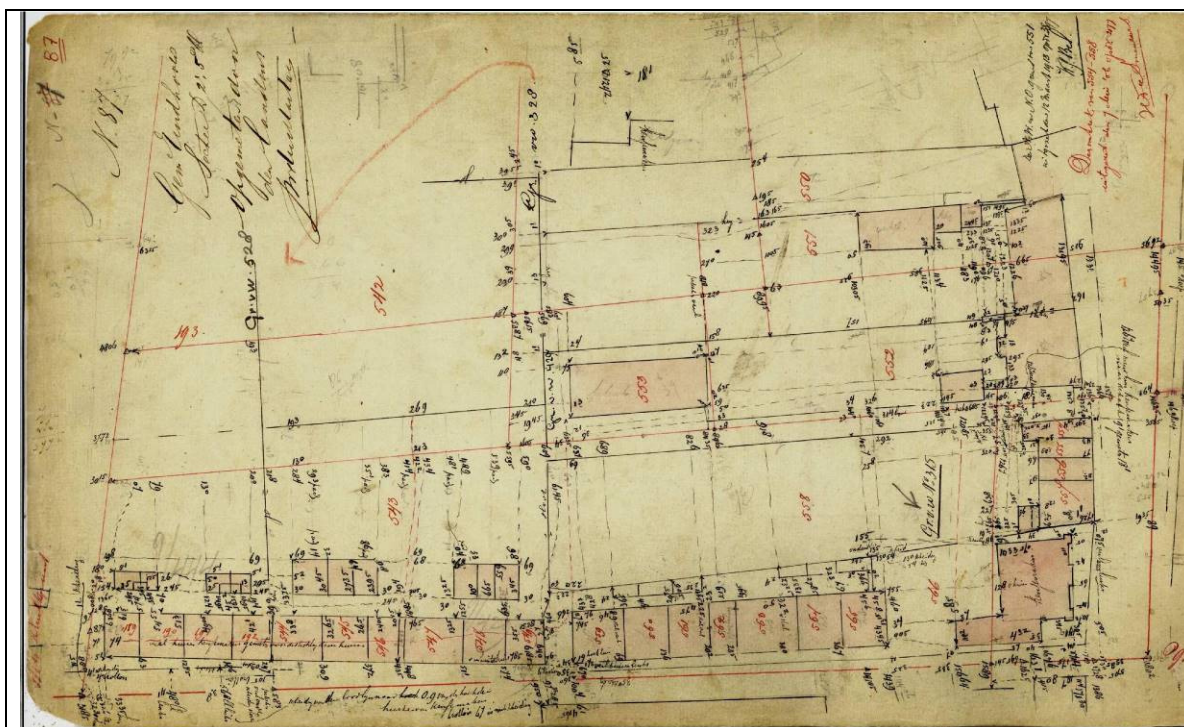
We zien de bebouwing van het noordelijke deel van de Kleine Berg (verticaal rechts) en de bebouwing tegenover de Vrijstraat (horizontaal boven). Diagonaal is de Willemstraat ingetekend. De bebouwing die daaraan verrees, is op deze kaart nog niet ingetekend.

Onder is een steenhouwerij als een rechthoek te herkennen. (bron archief Hüsken; kadaster)

Links kaart nummer 86:

Boven is de steenhouwerij (zie kaart 85) ingetekend. Rechts de Kleine Berg. Uiterst links een uit twee delen bestaande leerlooierij. Onderaan achter de woonhuizen aan de Kleine Berg staat een schuur met een werkplaats. (bron archief Hüsken; kadaster)

Links kaart nummer 87:
 Boven is weer het woonhuis met de
 schuur en de werkplaats
 ingetekend die ook op kaart 86 is
 getekend. Rechts zijn de
 woonhuizen aan de Kleine Berg
 ingetekend. Daarachter staat een
 grote fabriek en geheel onderaan
 staan de woonhuizen (soms met
 kleine achterbouwtjes) aan de
 Heilige Geeststraat. (bron archief
 Hüsken; kadaster)

Duidelijk is, dat tussen 1830 en 1886 op het achterliggende terrein tussen de rivier de Gender en de Kleine Berg in De Bergen meerdere bedrijfsgebouwen zijn geplaatst. Die zijn inmiddels allemaal verdwenen.

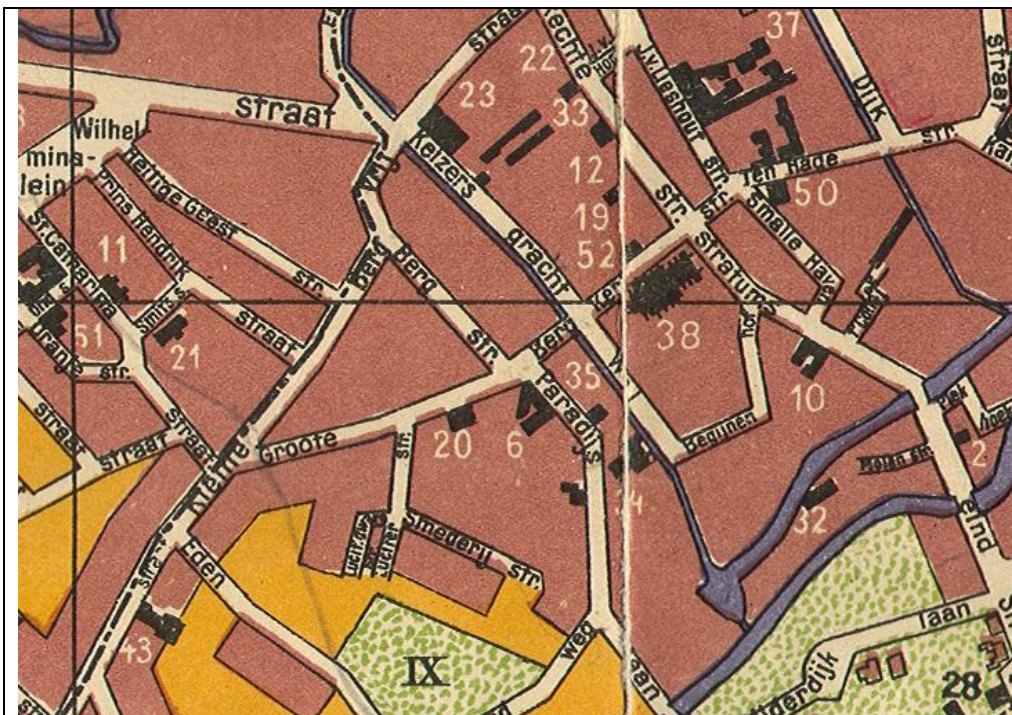
Op de hermetingskaarten uit 1886 is de nieuw aangelegde Willemstraat (1884) ook al ingetekend. Deze weg diende Eindhoven te verbinden met Strijp. Langs deze weg werden vrijstaande en rijtjeswoningen gebouwd voor de beter gesitueerden. De Prins Hendrikstraat, Sint Catharinastraat en de Smitsstraat werden in 1905 aangelegd. De woningen aan die straten voorzagen in een woonbehoefte voor de bovenmodale Eindhovenaren. Ze waren ruim en voldeden aan de eisen die de woningwet uit 1901 aan de het bouwen van woningen had gesteld.

3- De 20e eeuw tot 1920

Rond 1915 was het zonneklaar dat Eindhoven niet in zijn bestaande toestand kon overleven. De toename van de industrie en de bevolking stegen gigantisch. Overall in de stad Eindhoven, ook in De Bergen, werden fabrieken gesticht. Veel ervan hadden te maken met de tabaksverwerking, lucifersfabricage, bierbrouwerijen en met de textielfabricage. En dan was er natuurlijk nog Philips. De arbeiders die voor deze fabrieken nodig waren, woonden in het centrum, maar door woningnood ook in Woensel (Fellenoord) in Gestel of in Stratum. Philips-werknemers woonden ook in Strijp dankzij de grote inspanningen van het Philips-concern. Philipsdorp en Drents Dorp zijn daar de bekendste exponenten van. Ook in Tongelre, in de nabijheid van de Parklaan, werden veel huizen voor hoger personeel van Philips gebouwd.

Door deze bedrijvigheid en uiteraard door de gigantische groei van de Philipsfabrieken was het aantal inwoners van de stad tussen 1900 en 1920 gegroeid van circa 20.000 tot bijna 46.000.

Op 1 januari 1920 werden de gemeentes Gestel, Stratum, Strijp, Tongelre en Woensel geannexeerd met de stad Eindhoven. Vooral in de dorpen leidde dit tot veel protest, maar uiteindelijk zag iedereen in, dat de toestand van vóór 1920 onhoudbaar was.

Detail van de stadsplattegrond die door het bedrijf Lecturis uitgegeven werd in 1922.

Het betreft hier uitsluitend het centrum van de stad en de bebouwde delen van de aangrenzende dorpen, die samen per 1-1-1920 Groot-Eindhoven vormden.

De bruine kleur verbeeldt de bebouwde stad en stadsdelen. Enige detaillering zit hier echter nog niet in. Onbebouwde terreinen zijn niet afgebeeld. (afb. archief Hüsken)

De stadsplattegrond uit 1922, gemaakt nadat de annexatie had plaatsgevonden, maakt enkele zaken erg duidelijk. De oude stad Eindhoven was voor een groot deel volgebouwd, terwijl er in de "buitengemeenten" nog volop ruimte was. Daar kon dus gebouwd worden.

Maar ook werd duidelijk, dat, als de zes oude gemeenten één geheel wilden worden, vooral aan de mobiliteit moest worden gewerkt. Het was belangrijk, dat de inwoners van alle oude gemeenten via een simpel wegenpatroon met elkaar verbonden moesten worden.

Voor wat De Bergen betreft, blijkt het stratenpatroon in 1920 ten opzichte van de kaarten uit 1886 al duidelijk te zijn uitgebreid. Maar de grachten zijn nog steeds aanwezig.

De Grote en Kleine Berg en de Bergstraat zijn ook hier herkenbaar en de Heilige Geeststraat is nog steeds als zijstraat van de Kleine Berg aanwezig. Deze straat is nu echter verlengd tot aan het Wilhelminaplein. Dit plein, de Willemstraat, de Prins Hendrikstraat, Smitsstraat en de Sint Catharinastraat zijn nieuw, want ze zijn tussen 1886 en 1905 aangelegd.

De Paradijslaan is verlengd tot aan de Zwembadweg.¹ Vanaf de samenkost van de Kleine en Grote Berg gaat de weg in Gestel door als Hoogstraat. Op de plaats van de huidige Don Boscostraat liep in 1920 de Smederijstraat, die twee kleine aftakkingen had: de Luciferstraat (opgeheven in 1930) en de Luciferdwarsstraat (opgeheven in 1954). Zoals al eeuwen daarvoor liep de zuidelijke grens van De Bergen tussen het begin van de Hoogstraat en het zuidelijke uiteinde van de Stadsgracht en de gegraven Rungraaf.

In het gebied van De Bergen zijn ook enkele gebouwen ingetekend: De ambachtsschool, de RK Handelsschool, de Normaalschool en een Hervormde kerk.

noot 1: Tot 1929 heeft een deel van de Dommel in het Elzentgebied dienst gedaan als openbaar zwembad.

4- De annexatie van 1920

Toen sprake was van annexatie van de dorpen rondom Eindhoven heeft het gemeentebestuur voortdurend gewerkt aan uitbreidingsplannen. Deze waren bedoeld om nieuwbouwplannen, groengebieden en verkeersontwikkeling zo goed mogelijk te combineren en op elkaar te laten aansluiten. Op verzoek van B&W zijn in de verschillende jaren na 1920 plannen opgesteld om de bestaande knelpunten (wonen, vervoer en groen) op te lossen. De hierna genoemde plannen werden formeel ingediend en vaak ten dele uitgevoerd. Toch is de invloed van deze plannen op (vooral) het westelijke deel van De Bergen minimaal geweest. De basis voor de wijk was immers al gelegd.

De volgende plannen werden ingediend:

- a- Het Algemeen Uitbreidingsplan Cuypers en Kooen 1918
- b- Het Eerste Uitbreidingsplan Kools 1921
- c- Het Algemeen Uitbreidingsplan De Casseres 1930

a-

In 1918 presenteren Cuypers en Kooen het **Algemeen Uitbreidingsplan**.

De door hen toegepaste manier van een stedenbouwkundige opzet wordt ‘*culturalistische stedenbouw*’ genoemd. De belangrijkste opgave hierbij is om de schoonheid van de architectuur en de eisen die de welzijns- en gezondheidszorg aan de bebouwing en stedelijke omgeving stelt, op een juiste manier te laten samengaan. De ideeën van een tweetal stedenbouwkundigen, Camillo Sitte en Ebenezer Howard, waren hierin leidend. Zij waren de “bedenkers” van de tuinstad-gedachte. Naast woonruimte was voldoende groene ruimte om te recreëren een vereiste.

Het gepresenteerde plan voorzag ook in de aanleg van één of meerdere ringbanen. Er werd gezocht naar een methode om de oude dorpskernen te verbinden door middel van nieuw aan te leggen stadswijken. De dagelijkse belangrijke levensfuncties, zoals wonen, werken en recreatie dienden van elkaar gescheiden te blijven.

“Door de aanleg van de twee ceinturbanen ontstaat er een soort spinnenwebpatroon, waarbij de veelal bestaande historische verbindingswegen via de twee ringbanen met elkaar worden verbonden. Tussen deze hoofdstructuur ontstaat ruimte voor nieuwe wijken die veelal in het natuurschoon kunnen worden aangelegd. Dit wonen wordt in verschillende categorieën ondergebracht, waarbij de villawijken in het omringende groen worden aangebracht en de volksbuurten de overgang van de villawijken naar de industriegebieden vormen. In het plan wordt de industrie in en rond het centrum in het plan verwijderd of een halt toegeroepen en moet het centrum een verzamelplaats worden voor de openbare voorzieningen.

In het Uitbreidingsplan betekende dit voor De Bergen dat het industriële gebied tussen de Paradijslaan en het Stratumseind moet wijken voor voorzieningen als stadhuis, concertgebouw, brandweerkazerne, et cetera.” (Don Rackham: De Bergen Cultuurhistorisch onderzoek 2008).

b-

In 1921 wordt **het eerste Uitbreidingsplan Kools** gepresenteerd. Het werd ontworpen door de directeur van Gemeentewerken, G.C. Kools. Het plan is gebaseerd op het plan van Cuypers en Kooken. Kools heeft echter een wezenlijk andere kijk op de ordening van de wijk en beschouwt de tuinstad-gedachte als niet realistisch. Kools ontwerpt de wijken vanuit de parochie-gedachte. Het uitgangspunt daarbij is een plein waaraan de kerk stond. Centrale voorzieningen, zoals scholen en een bibliotheek dienden daar bij te worden gevoegd. Groenvoorzieningen kunnen bij of rond dit

De Keizersgracht in het begin van de 20e eeuw. Elke woning die aan de kant van De Bergen was gebouwd, kreeg een eigen toegang vanaf de straat via een ijzeren of houten bruggetje. Pas rond 1928 werd de Keizersgracht gedempt waardoor de straat in breedte werd verdubbeld. (archief Hüsken)

plein worden aangelegd, waardoor het groen in de wijk zelf een ondergeschikte rol krijgt.

Omdat de wijk De Bergen in 1921 al volledig was bebouwd en bewoond, of door industrie in beslag werd genomen, heeft het uitbreidingsplan van Kools geen enkele invloed gehad op het uiterlijk van de wijk.

Voor de wijk De Bergen was echter een ander onderdeel van de plannen van Kools van belang: het dempen van de grachten en de stadsvesten. Door deze werkzaamheden kregen de Emmasingel, de Keizersgracht en de Wal een compleet ander uiterlijk. De sfeer van de wijk veranderde totaal en kreeg hierdoor een meer stedelijke allure. De Bergen werd hierdoor met de binnenstad verbonden.

C-

Het Algemeen Uitbreidingsplan De Casseres (1930) heeft alleen voor het zuidelijke deel van De Bergen een aantal grote gevolgen gehad. J.M. de Casseres, hoofd van de Dienst Gemeentewerken en Stadsuitbreiding Eindhoven, plande in zijn uitbreidingsplan dat het zuidelijke gebied, ten oosten van de Grote Berg, moest worden bebouwd met grootstedelijke bouwwerken, zoals de Don Boscoschool, het gezellenhuis en het Instituut Sint Marie. Langs de Don Boscostraat en het oostelijke deel van de Zwembadweg was ruimte gereserveerd voor enkele grote woningbouvvolumes. Het gebied ten noorden van de Grote Berg was in de jaren '30 al volledig ontwikkeld. Het plan van De Casseres heeft daarom weinig gevolgen gehad voor het westelijke deel van het bebouwde gebied van De Bergen.

Deel van de kaart van het uitbreidingsplan van De Casseres uit 1933. Het gebied van de Bergen tussen de Willemstraat en de Grote Berg is in zwart weergegeven. Hier is reeds sprake van volledige bebouwing. Het gebied ten zuiden van de Grote Berg is gearceerd. Hier zag De Casseres grote mogelijkheden voor toekomstige bebouwing. Zijn voorkeur ging hier uit naar grote bouwcomplexen, zoals het gezellenhuis aan de Don Boscostraat. De stippellijnen geven weer, waar volgens De Casseres één of twee ceinturbanen zouden moeten komen. (archief Hüsken)

De sfeer in De Bergen was rond 1930 door het dempen van de grachten gewijzigd. Maar verder waren er sinds de uitbreidingen in 1905 eigenlijk geen essentiële wijzigingen doorgevoerd. Het verkeer werd vooral via de Willemstraat afgewikkeld. De straten in de wijk werden hoofdzakelijk door de bewoners gebruikt. De meeste straten waren aan één of twee zijden van bomen voorzien. De boomhazelaars in de Prins Hendrikstraat werden geplant kort na de aanleg van de straat en zijn dus ruim 100 jaar oud.

Door de financiële crisis in de jaren dertig en de oorlogsprikelen in de jaren veertig werd in die jaren nauwelijks gebouwd. Ook niet in De Bergen.

5- De ontwikkelingen tot het heden

Na de Tweede Wereldoorlog was de behoefte aan woningen groter dan ooit. Door bombardementen en oorlogshandelingen waren veel woonhuizen vernield of sterk beschadigd. In de binnenstad was dat vooral het geval bij de bebouwing van de Demer en de Fellenoord. B&W besloot dan ook het aandachtspunt te leggen op de woningbouw. De verwoesting in de binnenstad werd vervolgens gebruikt om ook de structuur van de binnenstad grondig te wijzigen.

Eindhoven groeide in de jaren '60 uit tot de vijfde stad van het land. De groei van de bevolking was enorm, vooral door de industriële groei van de stad en de regio. De werkgelegenheid bij Philips en DAF waren de voornaamste oorzaak van de groei. Woensel werd uitgekozen om als nieuwe woonstad te fungeren. Het agrarische Woensel veranderde in de loop van 15 jaren, tussen 1955 en 1970, volledig van gedaante en werd de thuisbasis voor bijna 100.000 inwoners.

Ansichtkaart uit 1901 waarop een deel van de Kleine Berg herkenbaar is gefotografeerd. Rechts lopen de spoorrails van de stoomtram. (bron F. Pasteels archief Hüsken)

Inmiddels was ook het probleem van de spoorlijnen dwars door de stad opgelost. De spoorrails werden 100 meter naar het noorden verlegd. Daarmee werd ook het probleem van de gebombardeerde Fellenoord opgelost. In plaats van uren wachten voor gesloten spoorwegbomen liepen de elektrische treinen nu via het "hoogspoor" door Woensel en Tongelre naar de buurgemeenten.

Het autoverkeer kreeg vanaf het midden van de jaren '60 prioriteit. Berekeningen lieten zien dat een vlotte afwikkeling van het autoverkeer dwars door de stad voortvarend moest worden aangepakt. De stoomtram, die jarenlang over de Kleine Berg had gelopen, was allang verdwenen. Het Bels lijntje, dat om De Bergen heen mensen en goederen van en naar het zuiden had vervoerd, was opgeheven. Die taak zou naar verwachting door het gemotoriseerd vervoer worden overgenomen.

Om een goede verkeersstroom te garanderen, diende er (zoals toen nog de opvatting luidde), een ruime verkeersweg te worden aangelegd, die de Markt in het centrum zou verbinden met de Kleine Berg en de Hoogstraat. De "Poot van Metz", de verbinding van de wegen tussen het zuiden en het noorden en westen, stond op het punt om geopend te worden. Daarom werden snel

de objecten, die de geplande verkeersader in de binnenstad in de weg stonden, gesloopt. Dat waren het bekende Eindhovense stadhuis uit 1868 en de villa van notaris Fens uit 1887 aan de Keizersgracht. Het is wrang, dat daags voor de sloop door B&W besloten was, om de weg van de Markt naar de Hoogstraat niet aan te leggen.

Door het besluit om van de Kleine Berg en de Hoogstraat geen hoofdverkeersweg te maken, was het gebied van De Bergen plotseling weer een gewild gebied voor ondernemers en bewoners. Door de relatieve kleinschaligheid van het westelijke gebied in De Bergen werd dit deel een gewild gebied voor “hippe” bewoners. In de loop van de laatste decennia van de 20e eeuw werd de sfeer in De Bergen door restaurantjes, kleine winkeltjes, antiquairs en antiquariaten sterk benadrukt. De Bergen werd een klein “Quartier Latin”. De gemeente Eindhoven benadrukte dat in de visie “Quartier Vivant” uit begin jaren '90. Daarin werd de geplande en gehoopte ontwikkeling in dit gebied neergeschreven.

Om die kwaliteit te “koesteren en te versterken”, is in 2007 een vervolgstudie gemaakt door een nieuwe ontwikkelingsvisie voor het Bergengebied vast te stellen. In het rapport worden de kwaliteiten van het gebied in een aantal steekwoorden samengevat:

- een fijne buurt met vooral autochtone, hoogopgeleide jong-volwassen bewoners
- kleinschaligheid van het wonen
- een mix van vitale functies

In die ontwikkelingsvisie uit 2007 wordt een aantal toekomstwensen beschreven:

- meer ruimte voor voetgangers en fietsverkeer
- minder parkeerdruk
- meer groen en verbetering van de openbare ruimte
- verbetering van wegen en pleinen en voetgangersverkeer
- behoud van de cultuurhistorisch waardevolle elementen, een mix van functies, woningsplitsing beperken
- rekening houden met milieu- en luchtkwaliteit

Betreffende het ontwikkelen van open ruimtes, gaten in straatwanden en braakliggende terreinen wordt gesteld:

- passend bij de architectuur en de schaal in De Bergen (rode baksteenarchitectuur met aandacht voor geveldetailering, perceelsgewijs bouwen, met verticaal gelede architectuur, een mix van kapvormen en een hoogte die afgestemd is op de directe omgeving.

Het rapport is tot stand gekomen omdat in het gebied voortdurend kansen kunnen worden ontdekt en bedreigingen op de loer liggen. Met dit rapport, opgesteld in samenwerking met buurtbewoners en ondernemers uit de buurt, benadrukt de gemeente Eindhoven het belang van de wijk De Bergen. De opgeschreven eisen/wensen komen niet alleen uit de koker van de gemeenteambtenaren, maar zijn mede door de direct betrokkenen onderschreven. Maar papier is geduldig, ontwikkelingen zijn niet te stoppen, en toekomstige ontwikkelingen kunnen met behulp van dit rapport wel worden getoetst aan de opgestelde teksten.

Cultuurhistorische analyse van het gebied de Bergen.

Elementen, die De Bergen zijn karakter geven

Wanneer we de kaarten van Jacob van Deventer vergelijken met de kadastrale minuut van 1832, met de hermetingskaarten uit 1886 en met een van de eerste plattegronden van de moderne stad Eindhoven, zien we een aantal elementen dat het karakter en de sfeer van het huidige stadsdeel De Bergen mede heeft vormgegeven.

De wegenstructuur en de vorm van die wegen zijn belangrijk voor het karakter van De Bergen. In nagenoeg alle straten is een kromming waar te nemen. In de oudste straten was dat om verdedigingsredenen gedaan, in het begin van de twintigste eeuw was de kromming in de straat een romantische vormgeving.

De bebouwing aan deze straten, later gevolgd door de invulling van de ruimte op de achter- en binnenterreinen, is divers. Gesloten straatwanden geven De Bergen een gesloten karakter. Straatwanden omgeven de binnenterreinen. De voorkeur voor architectuurstijlen wijzigt herhaaldelijk.

De verkaveling in De Bergen is al in de middeleeuwen ontstaan. Door de aanleg van nieuwe straten en door het bouwen van grote volumes is het oorspronkelijke verkavelingspatroon vaak niet meer te herkennen.

De sfeer en het karakter van de (nostalgische?) wijk hebben invloed op de soort stedelingen, die hier met plezier willen leven (bewonersontwikkeling).

Zoals al vaker vermeld is, is het in het algemeen positief, om de gaten in de straatwanden en ook de ruimtes, die op binnenterreinen zijn ontstaan, in te vullen met nieuwbouw. Die ingrepen zouden dan wel moeten voldoen aan eisen, die in het rapport “Quartier Vivant” zijn genoemd.

Of de ingrepen om die open plaatsen op te vullen hebben plaatsgevonden na interventie door de overheid, of tot stand gekomen zijn op particulier initiatief, mag geen verschil maken. De nieuwbouw zou echter altijd zodanig moeten plaatsvinden, dat het karakter en de sfeer van De Bergen geen geweld wordt aangedaan. Voor de bebouwing op het Spijndhof is die uitvoering onzes inziens niet onbetwist.

Hierna zullen de meest opvallende en soms eeuwenoude elementen die het karakter van de wijk bepalen, uitvoerig worden behandeld. Samenvattend zijn dat twee grootheden:

1- De openbare ruimte, met de wegenstructuur, het verkavelingspatroon en het groen

2- De diverse bebouwing, waarbij de typologie, de bouwstijlen een rol spelen. Maar ook de niet bebouwde delen van de wijk zijn van grote invloed op de beleefswaarde in de wijk.

1 De openbare ruimte in het westelijke deel van De Bergen

a- De oorspronkelijke verkaveling

Zoals nog duidelijk op de kadastrale minuut is af te lezen, waren de gronden in het hele gebied van De Bergen zeer sterk verkaveld. De gronden in het westelijke deel van De Bergen tot aan de Gender waren in tientallen kavels verdeeld. Het kadaster benoemt in 1832 de functie van elk terreintje. Meestal gaat het hier dan om bouwland, weiland, hooiland of bleekvelden.

De straten en de huizen die hier waren gebouwd, bepaalden de richting van de percelen. Zoals destijds gebruikelijk, behoorde bij elk huis een eigen erf en tuin. Die liepen dan vanaf de straatzijden recht naar de achterzijde, soms tientallen meters ver.

De standaard die in de Kleine Berg gold voor een woonhuis, werd nog lange tijd gevolgd. Toen echter nieuwe straten en het Wilhelminaplein werden aangelegd, was de bestaande verkaveling niet meer te handhaven. De oude eigenaren waren gedwongen hun grond te verkopen aan de gemeente, die nieuwe patronen ontwierp.

Hiernaast het Wilhelminaplein zoals dat er in 1906 uit zag. Op het plein was de koek- en broodfabriek van J. van den Hurk nog gevestigd en ook was het plein nog niet voorzien van straatstenen. (archief Hüsken)

Door de langzaam opkomende industrie en de bedrijvigheid van een smid of een leerlooier werden percelen van eigenaar gewisseld of aangekocht.

Door de aanleg van een nieuw stratenpatroon ontstonden problemen met de bestaande verkaveling.

Zo ontstonden op plaatsen waar straten elkaar redelijk dicht benaderden, achtertuinten die elkaar raakten. De ruimte tussen de Heilige Geeststraat en de Prins Hendrikstraat is beperkt en door de huidige bewoners voorzien van groen, dat voor de tuinafscheidingen zorgt. Op plaatsen waar meer ruimte tussen twee straten aanwezig was, ontstond ruimte voor andere doeleinden, dan alleen de groenvoorzieningen en de tuinafscheidingen. De privéterreinen, de achtertuinten van veel woningen aan evenwijdig lopende straten, werden in de loop van de tijd

opgevuld met industrie en bijgebouwen. De ruimte tussen de achtertuinten van de Heilige Geeststraat en de achter-erven van de panden aan de Willemstraat zijn op veel plaatsen niet meer met bomen, maar met bijgebouwen ingevuld. Dat houdt verband met de bedrijvigheid die sedert de jaren '40 van de 20e eeuw in de panden aan de Willemstraat werd uitgevoerd. Bedrijven hebben immers vaak ruimte nodig voor opslag etc. De oorspronkelijke verkaveling is daar niet meer te ontdekken, met als gevolg dat een rommelig beeld is ontstaan.

Door de bouw van nieuwe moderne woningen met een bouwvolume van meerdere woningen is de oorspronkelijke verkaveling, die wellicht nog een tijd aanwezig was, in de moderne tijd weer volledig verdwenen.

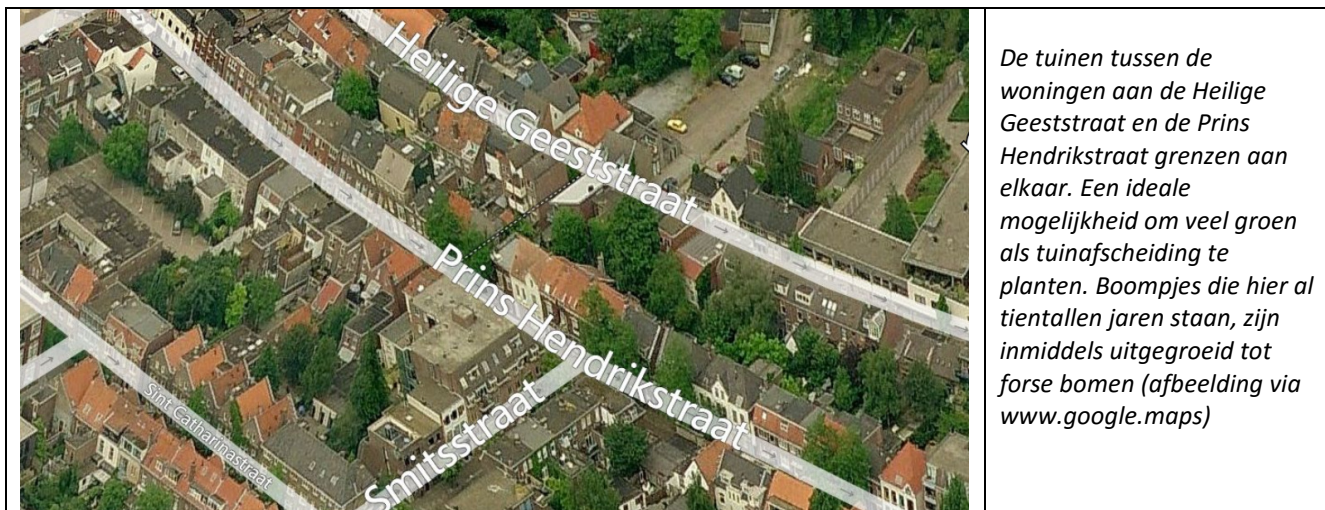
b- Wegenstructuren en groen

Het groen in de wijk is voornamelijk in de achtertuinen en aan de straatkanten te vinden. Bomen die in het begin van de 20e eeuw werden aangeplant, zorgen nog steeds voor een minder versteend karakter en in enkele gevallen heeft een aantal bomen inmiddels een flink formaat gekregen. De Prins Hendrikstraat en de Heilige Geeststraat zijn wat groen betreft uiterst schaars bedeed. Aan de Kleine Berg staan her en der jonge bomen, die door de ondergrond nauwelijks de kans krijgen om te groeien.

De hiervoor al genoemde infrastructuur is sinds de oudst bekende kaarten uit 1560 tot circa 1880 ongewijzigd gebleven. In verband met de grote behoefte aan woningen werd het gebied van De Bergen na die jaren sterk gewijzigd.

In 1884 werd de Willemstraat aangelegd, gevolgd door onder andere het Wilhelminaplein, de Prins Hendrikstraat, de Sint Catharinastraat, en de Smitsstraat (1905) en als laatste het Spijndhof.

De wegenpatronen in De Bergen volgen een natuurlijk verloop of zijn bepaald door bestaande percelen. De Grote Berg volgde oorspronkelijk de dekzandrug, die via de Hoogstraat in zuidwestelijke richting liep.

De straat sloot aan de overzijde van de Vest aan op de Kerkstraat en aan de zuidelijke kant kwam de Grote Berg samen met het uiteinde van de Kleine Berg. Van nature is deze weg een weinig gebogen.

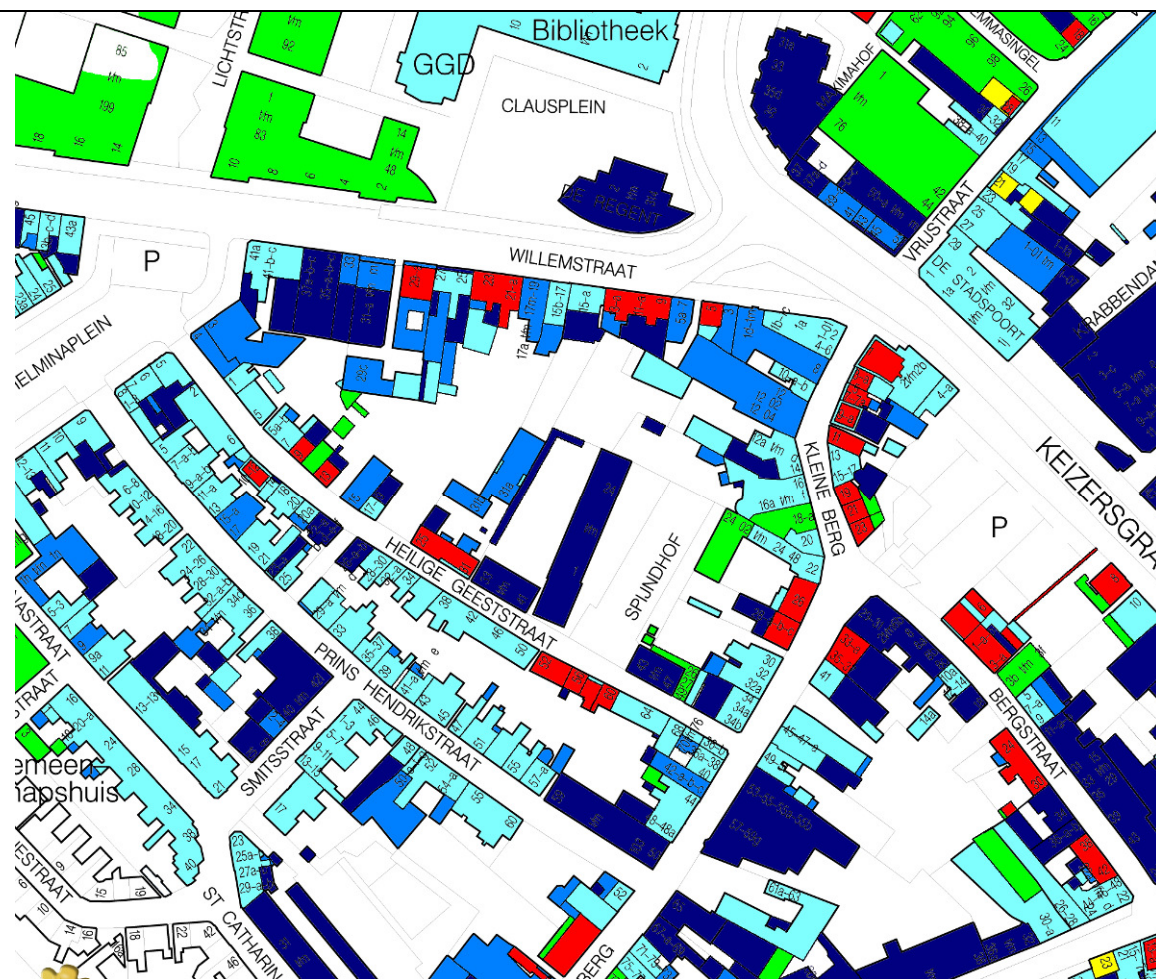
De kromming in de noordzijde van de Kleine Berg is niet natuurlijk ontstaan. Omdat hier aan de overzijde de stadspoort aan het eind van de Vrijstraat stond (de Hoge Vonder), is hier mogelijk al tijdens de 80-jarige oorlog een bolwerk aangelegd om de stad te verdedigen. Er werd niet aan gedacht om ook De Bergen te beveiligen. Dit bolwerk heeft dus mogelijk in de huidige ronding van de Kleine Berg gestaan.

Veel van de overige straten in het westelijke deel van De Bergen hebben een kromming, soms maar heel weinig. Deze kromming is hier met opzet aangebracht en zorgt daarmee voor een speels, levendig karakter. De splitsing van de Sint Catharinastraat naar de Oranjestraat beantwoordt helemaal aan de doelstelling om een oud historisch ogend stratenpatroon te creëren.

Straatwanden die niet volledig zijn gesloten, verstoren die historische sfeer. Openingen zorgen voor onrust, voor een gevoel dat de straten niet “af” zijn. Op die plaatsen kan zo’n straatwand worden vervolmaakt met een nieuwe invulling met een passende architectuur.

De kaarsrechte Willemstraat vormt hierop een uitzondering, maar kan daardoor wel als een belangrijke verkeersader fungeren.

Bouwmassakaart van het noordwestelijke deel van De Bergen

De bouwmassakaart van het centrum met hier een detail van De Bergen.

Rood weergegeven zijn de panden uit de 19e eeuw. Lichtblauw de panden, gebouwd tussen 1900 en 1944. De overige blauwe kleuren hebben betrekking op de bouw na 1940. Groene vlakken zijn na 2000 bebouwd. Auteur Bauke Hüsken 2016)

In de hierna volgende beschrijving van de straten zullen we de invloeden van de moderne woningbouw beperken tot het “eiland” dat begrensd wordt door de Willemstraat, Kleine Berg, Heilige Geeststraat en Wilhelminaplein. Van de overige straten die direct in de omgeving liggen of een oude oorsprong hebben, zullen we ook enkele gegevens vermelden.

De Bergstraat

De Bergstraat was al in 1560 aanwezig, en werd in latere jaren aangeduid als Kattenstraat. De weg verbindt de Kleine met de Grote Berg direct buiten en achter de omwalling van de stad.

Die naam kan op verschillende manieren worden uitgelegd. Katten werden gebruikt door vijandelijke legers om projectielen over de stadswallen te schieten. De Bergstraat ligt immers parallel aan de stadsgracht. Een tweede verklaring voor het woord 'katten' kan gezocht worden in een bijvorm van het woord “kade” in de betekenis van opgeworpen grond. De straat kan op een kunstmatig zandlichaam hebben gelegen, maar zo’n straat wordt in onze regio meestal een ‘dijk’ genoemd. Tenslotte kan de naam naar de kwaliteit van de grond verwijzen. Het woord Kateknip wijst op slijmerige, taaie bodem.

De Grote Berg

In 1750 was er sprake van een weg op de Grote Berg. Hier is duidelijk dat toen een weg op de zandrug lag die in de richting van het zuidwesten liep. Later kreeg de weg zelf de naam Grote Berg, en ook Hoge Berg. Tot circa 1750 zal die verhoging van circa een meter, nog duidelijk zichtbaar geweest zijn. De Grote Berg diende als zuidwestelijke uitvalsroute via het einde van de Kleine Berg in de richting van Gestel en uiteindelijk Antwerpen. Wanneer we de kaarten van Jacob van Deventer en de vroegste kadastrale kaart naast elkaar leggen, zien we geen wijzigingen in de ligging en het aantal straten in De Bergen.

De Kleine Berg. Impressie van kunstenares Ellen Voets.

Via de “Hoghe Vonder”, oorspronkelijk alleen maar een kleine brug, was de stad Eindhoven te bereiken. Deze weg sloot direct aan op de huidige Kerkstraat, die oostelijk in de richting van Venlo en Keulen liep. Vanaf de huidige marechausseekazerne tot de Hoge Vonder werd de paardenmarkt en de rundermarkt (Beestenmarkt, ook wel Veemarkt) gehouden. Indien noodzakelijk, werd de Beestenmarkt ook in het eerste deel van de Kerkstraat gehouden.

De Kleine Berg

In meer westelijke richting liep de Kleine Berg, die vroeger ook wel de Lange Heerstraat, de Lage Berg en later de Gestelsestraat werd genoemd. Het woord “heer” betekent “leger” en werd hier gebruikt voor een lange doorgaande weg.

De kromming in het noordelijke deel van de Kleine Berg houdt verband met de stadspoort die hier stond en is aangetroffen op het huidige kruispunt van de Emmasingel met de Keizersgracht en de Vrijstraat. Tot 1583 stond hier een bolwerk ter verdediging van de stad. Op grond van de aanwezigheid van die Gestelse Poort weten we, dat de route vanaf de Vrijstraat via de Kleine

Berg voor het doorgaande (vracht)verkeer erg belangrijk was. Vanaf de Grote Berg kon de stad immers alleen via een kleine brug worden bereikt.

De bebouwing in deze straat is zeer divers. Zo ook de gevelhoogte en de dakvormen. Het oudste pand werd circa 1870 gebouwd, de laatste nieuwbouw heeft na 2000 plaatsgevonden. De sfeer in de straat oogt oud, maar slechts 15 panden in de straat zijn nog in de 19e eeuw gebouwd en 30 panden tussen 1900 en 1940. Na-oorlogs zijn 23 panden.

In het noordelijke deel van de Kleine Berg, direct aan de overzijde van de binnenstad, zijn ten gevolge van de oorlogsverwoestingen, enige panden gebouwd in de wederopbouwperiode (nummers 8 en 12). Kleine Berg 8 is momenteel samengevoegd met panden aan de Willemstraat. Wat uiterlijk betreft, zijn deze panden afwijkend van de korrelgrootte en hoogte van de omringende panden.

Opvallend feit is, dat alleen in dit noordelijke stuk van de Kleine Berg een concentratie van horecapanden wordt aangetroffen. Dit zorgt voor een levendig beeld, vooral ook omdat het verkeer (auto's, fietsen en voetgangers) in dit deel af en toe chaotisch oogt. Het voordeel hiervan is weer, dat de verkeersdeelnemers zich bewust zijn van dreigende gevaarlijke situaties.

Ook de gebouwen achter de panden van Kleine Berg 12a-14, 28 en 34 zijn na 1965 gebouwd. Vanaf de straat zijn deze echter niet of nauwelijks zichtbaar. Kleine Berg 18 en de bebouwing daarachter zijn slechts enkele jaren oud.

De panden Kleine Berg 24 (met toevoeging 02 tot 48) zijn gelegen aan het Spijndhof. De bebouwing daar, gevormd door de voormalige drukkerij van de firma Gestel, werd in de jaren '80 van de vorige eeuw gesloopt en in de jaren '90 vond hier herbouw plaats.

Te hoogte van het rijksmonument Van der Schoot was jarenlang een grote opening in de straatwand te zien. Hier zal in de toekomst een entree voor het hotel op het Van der Schooterrein komen.

De arbeiderswoningen aan het begin van de Heilige Geeststraat, vlak bij de Kleine Berg. (archief Hüsken)

De Heilige Geeststraat

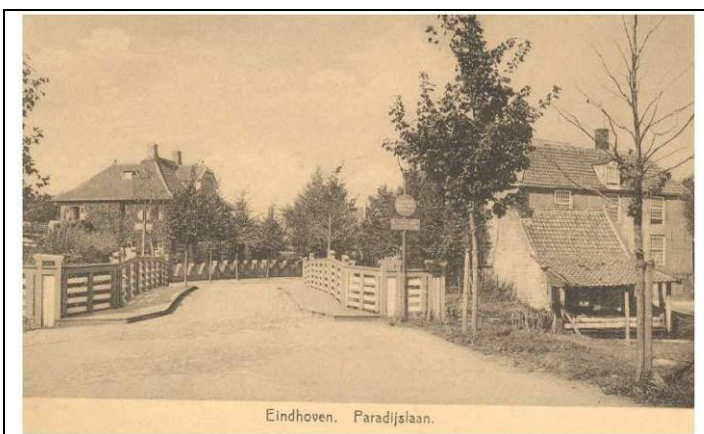
De Heilige Geeststraat werd in 1428 Goorstraat genoemd. Het woord “goor” betekent drassige grond. Deze betekenis is de juiste, omdat de Goorstraat al op enige afstand van de Gender dood liep. De naam Heilige Geeststraat werd al in 1731 gebruikt. Een verwijzing “naar de stedelijke instelling van armenzorg, de ‘Tafel van de H. Geest’, die aan het straatje bezittingen had. De H. Geest, de derde persoon van de Goddelijke Drievuldigheid, werd in de middeleeuwen aangeroepen als vader van de armen”. (Jan Spoorenberg: Straatnamen in de stad, later gemeente Eindhoven 1340-1920)

Aan het einde van de straat, richting de Gender, heeft in de 15e eeuw wellicht een pesthuis gestaan. Op de kadastrale minuut van circa 1830 is te zien, dat de straat een flink eind is verlengd, nu bijna tot aan de Gender. Het lijkt erop dat het laatste deel van de Heilige Geeststraat in 1885 bewust als onderdeel van het tracé van de Willemstraat is gekozen. Uit de huizenkaarten van de gemeente Eindhoven blijkt, dat er sinds 1920 in de straat voornamelijk de gewone doorsnee-bevolking woonde: vertegenwoordigers (reizigers), fabrieksupzichters, een stoker, een koopman, een sigarenmaker enzovoorts. Het pand nummer 20a is recentelijk verbouwd, maar laat nog steeds zien, dat hier ook panden hebben gestaan, die (voor een deel) gebruikt werden voor de opslag van materialen en handelswaar.

Kenmerkend en zeker sfeerbepalend zijn de lage arbeiderswoningen die in deze straat staan. Het overgrote deel van de panden aan de zuidzijde van de Heilige Geeststraat is gebouwd vóór 1940.

Opmerkelijk is, dat de bebouwing aan de noordzijde zeer divers is. Vooral de bebouwing in het midden en aan de oostzijde van die kant is na 1990 gebouwd. Aan de Heilige Geeststraat staat slechts één pand, dat in de wederopbouwtijd, tussen 1945 en 1965, is herbouwd: nummer 15. Dit had te maken met een bombardement, dat op meerdere plaatsen gaten sloeg in de bebouwing aan de Heilige Geeststraat en Prins Hendrikstraat. De gebouwen en achterbouwen op het middenterrein, die behoren bij Heilige Geeststraat 31a en 31b, zijn eveneens in die periode gebouwd.

De panden in de Heilige Geeststraat 22-26, de achterbouw van 9, 13, 19 en 25 en de gehele bouw van de nummers 33-49, aan weerszijden van het Spijndhof, kwam tot stand na 1965. Heilige Geeststraat 11 en de gebouwtjes daarachter zijn na 2000 gesloopt en herbouwd.

De Paradijslaan gezien vanaf de Elzentlaan. Rechts de bebouwing van het Groot Paradijs (archief Hüsken)

De Paradijslaan

Paradijslaan was de straat die vanaf ongeveer de Bergstraat in de richting van “Het Groot Paradijs” voerde. Tot circa 1820 was dit een privéweg, die naar het landgoed met die naam voerde. Het Groot Paradijs bestond uit een landgoed in het uiterste zuidwesten van De Bergen, had vele hectaren grond, wei- en bouwland en werd door de Dommel begrensd. Het daar vlak bij gelegen Klein Paradijs was oorspronkelijk in bezit van de zelfde (adellijke) eigenaren.

De Willemstraat

In 1884 werd de naam Willemstraat vastgesteld. Koning Willem III was uiteraard de naamgever. De straatnaam werd toen door de gemeenteraad vastgesteld en kreeg vanaf de beginjaren dus geen (verwarrende) bijnaam. De straat loopt vanaf de huidige hoek van de Keizersgracht en Emmasingel kaarsrecht in westelijke richting. Het eerste deel loopt door het beekdal van de Gender. De woningen aan deze straat waren bestemd voor de meer gegoede burgerij van de stad, zoals fabrikanten, artsen, bankdirecteuren en welgestelde handelaren.

De aanleg van de straat en de bouw van de huizen startte aan de zijde van de stad. Een van de laatste huizen in de rij was Willemstraat 65, gebouwd in 1888 als woonhuis voor luciferfabrikant Everardus Keunen. Burgemeester Antoon Verdijk heeft er nog een aantal jaren gewoond.

De panden aan de Willemstraat hebben gedurende de eerste decennia van de 20e eeuw uitsluitend als woningen gediend. Als bewoners worden veelal fabrikanten en kooplui genoemd. Die situatie veranderde na 1945. De panden worden verkocht of de eigenaren verhuizen en verhuren hun panden aan derden. Vaak worden de panden dan als winkel ingericht. Zo zien we het reisbureau Lissone-Lindeman in het pand van meubelmaker Van der Wiel (Willemstraat 9 en 13). Woonhuis annex winkel / kapsalon “Internationaal” op nummer 11. Op nummer 17 was een geschenkontoonzaal en Het Perzisch Tapijtenhuis v/h Perez gevestigd.

Vóór 1945 woonde steenkolenhandelaar Van der Horst op nummer 21, later was daar een naaimachinehandel gevestigd. Vanaf 1942 was slagerij Van Stratum op nummer 23 te vinden. Tenslotte, als voorbeeld: Pieter Gaarenstroom, arts van beroep, woonde op Willemstraat 25, zijn woning werd later nog een tijd lang door de Philips apotheek en drogisterij gebruikt.

De Willemstraat met zijn statige bebouwing. Hier gezien vanaf het kruispunt met de Vrijstraat. (archief Hüsken)

Ook de Willemstraat, vooral de bebouwing daarachter, heeft op enkele plaatsenoorlogsschade opgelopen. De bebouwing aan de Willemstraat 1d-m en 3 heeft achterbouwen die met de bebouwing achter de panden aan Kleine Berg 8 en 12 zijn verbonden.

De panden Willemstraat 5a-7 hebben oorlogsschade opgelopen en werden in de wederopbouwperiode herbouwd.

Willemstraat 17-19, 31 en 33 zijn ook in de wederopbouwperiode (her)gebouwd. De gebouwen en achterbouwen op het middenterrein tussen de Willemstraat en de Heilige Geeststraat met adressen Willemstraat 15-17, 25, 27, 29a en 29c zijn ook in die wederopbouwperiode gebouwd. De bebouwing achter de panden aan de Willemstraat nummers 9, 11, 15, 25 en het grootste deel van de panden Willemstraat 31-39 werd na 1965 gebouwd.

Vanaf de jaren '60 werden de woningen steeds minder gebruikt als woonhuizen. Ze werden verkocht of verhuurd aan derden, die er winkels in vestigden. Het is bekend, dat een deel van de Willemstraat in die tijd vooral door reisbureaus en uitzendbureaus was "bevolkt". Zij zochten elkaars concurrentie op.

Wilhelminaplein

Ongeveer op het tracé van het laatste deel van de Heilige Geeststraat werd in 1905 het Wilhelminaplein aangelegd. Dit plein is direct verbonden met de Willemstraat.

Al direct vanaf 1905 werden de woningen aan de zuidoostzijde van het plein gebouwd. In dat jaar werd het plein visueel gesloten met de bouw van de grote villa aan de zuidwestzijde. Tussen 1910 en 1925 werden de woningen aan de noordwestzijde gebouwd.

Om een idee te geven van wie het plein bevolkte, volgt hierna een eenvoudige opgave van functie van de panden die hier circa 1920 stonden. De niet genoemde huizen waren puur als woonhuis in gebruik: 3 woonhuis, later kantoorpand, 4 woonhuis/winkel, 5 woonhuis/café van een sigarenfabrikant, 7 woonhuis/modewinkel, 8 woonhuis/fotograaf, later café, 9 woonhuis/hotel-café, 10 woonhuis, later kantoorpand, 11 woonhuis, later accountantskantoor, 12 en 13 woonhuis, later makelaarskantoor, 14 kantoor/magazijn, 15 woonhuis/atelier, 17 woonhuis/kantoor, 19 woonhuis/kantoor, 20 woonhuis/café, 21 woonhuis/winkel.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog is aan de noordoostzijde van het plein enige schade aan

Het Wilhelminaplein met de originele bebouwing op de hoek met de Heilige Geeststraat. Die is in 1943 gebombardeerd en direct vervangen door modernere panden. (archief Hüsken)

woningen ontstaan, die daarna weer is hersteld. Midden in de rij woningen aan de noordwestzijde van het plein zijn rond 1985 enkele oorspronkelijke woningen afgebroken en vervangen door nieuwbouw.

De panden aan het Wilhelminaplein met de huisnummers 3 en 4 zijn herbouwd na oorlogsschade.

Prins Hendrikstraat

De straat werd genoemd naar de echtgenoot van koningin Wilhelmina. Zij waren in 1901 getrouwd. Deze straat is in 1903 aangelegd en in 1905 officieel geopend. Het heeft echter geruime tijd geduurd, voordat de straat was "volgebouwd". De eerste woningen verrezen al tussen 1905 en 1913. Pas tegen het einde van de jaren '20 van de 20e eeuw werd het oostelijke deel van de straat in de richting van de Kleine berg, opgevuld.

Sint Catharinastraat

Ondanks het protest van een raadslid is deze straat vernoemd naar een heilige. Het raadslid vreesde dat niet katholieken en joden zich aan de naam zouden kunnen storen. De straat werd gelijktijdig met de Smitsstraat, de Prins Hendrikstraat en de Sint Catharinastraat en het Wilhelminaplein aangelegd.

Delen van de noordelijke straatwand zijn in het laatste kwart van de 20e eeuw vervangen door nieuwbouw. Vooral op de hoek met de Kleine Berg valt hier een nieuwbouwcomplex van vier verdiepingen op, dat een dissonant vormt met de overige bebouwing.

Smitsstraat

Burgemeester Jan Smits senior is de naamgever van deze straat. Ook hier protesteerde een raadslid tegen de naamdrager. Hij had de voorkeur voor burgemeester Smits junior, maar verloor de strijd. Over het algemeen staan woningen uit de eerste helft van de 20e eeuw aan deze straat. Alleen het noordwestelijke einde van de straat wordt ontsierd met een fors appartementencomplex uit 1981.

Het Spijndhof

Deze zijstraat van de Heilige Geeststraat houdt direct verband met deze straat, omdat het oud-Nederlandse woord "spijnden" betekent: voedsel aan de armen geven.

Het plein ligt ingeklemd tussen de woningen aan dit plein, de Heilige Geeststraat en de achterzijde van de woningen en restaurants aan de Kleine Berg.

Het plein maakt onderdeel uit van het woningbouwproject dat op deze locatie is uitgevoerd nadat drukkerij Gestel verhuisd was.

Een deel van het Spijndhof wordt als parkeergelegenheid gebruikt. Het wordt verder geflankeerd door lage struiken en boompjes.

De panden Heilige Geeststraat 33-49 en de twee complexen aan weerszijden van het Spijndhof, kwamen tot stand in 1995. Hier valt vooral de afwijkende bouwvorm en het afwijkende materiaalgebruik op. De architectuur op dit plein contrasteert door de grote bouwmassa en het afwijkende kleurgebruik geheel met de bebouwing die elders in De Bergen staat. Platte daken op de bebouwing alhier wijzen op het afwijkende karakter van een binnenterrein, maar door de massale bouw wordt geen rekening gehouden met het karakter van de gelede panden die in het straatbeeld te zien zijn.

2- De bebouwing in De Bergen

Algemeen

Zoals op de kaart van Jacob van Deventer uit ca. 1560 is af te lezen, was woningbouw in het gebied van De Bergen geconcentreerd aan de beide straatzijden van de Kleine en de Grote Berg. De Heilige Geeststraat (Corte Goorstraat) was niet bebouwd; alleen halverwege die weg herkennen we een klein bouwsel, wellicht een kapelletje. Aan beide zijden van de Paradijslaan en de weg naar het landgoed Het Paradijs stond ook een aantal huizen.

De Kattenstraat (Bergstraat) werd, beginnend aan de kant van de Grote Berg, pas in de 19e eeuw bebouwd. Op de kadasterkaart uit 1832 zouden we nog enkele van die oude huisjes aan de Paradijslaan en in de directe nabijheid van Het Groot en het Klein Paradijs kunnen herkennen. Ze waren mogelijk nog bewoond door de arbeiders, die op de landgoederen van Het Paradijs werkzaam waren. Toen waren ook de Grote en Kleine Berg aan beide straatzijden van redelijk veel huizen voorzien.

Grote Berg 23 (rechts), het oudste nog bestaande huis in De Bergen. (archief Hüsken)

Prominent aan de Grote Berg stond de marechausseekazerne. Dat pand werd in 1824 gebouwd als onderkomen voor het jonge Koninkrijk der Nederlanden. Tijdens de onafhankelijkheidsoorlog, die resulteerde in het koninkrijk België, werden in de kazerne marechaussees gehuisvest, die afkomstig waren uit het hele land.

In De Bergen, voor de stad gezien aan de overzijde van de Vest, ten westen van de Kleine Berg, was ook een rijtje huizen ingetekend. Tenslotte zijn in 1832 in het achterliggende terrein van de westelijke Bergen een leerlooierij en een grote schuur met werkplaats waar te nemen.

Zoals eerder vermeld, kwam de woningbouw en de industriële bebouwing pas vanaf het derde kwart van de 19e eeuw goed op gang.

Het is opvallend, dat de bebouwing die hiervoor is genoemd, bijna volledig verdwenen is. Uit onderzoek is gebleken, dat de oudste hedendaagse bebouwing in het gebied van De Bergen dateert uit circa 1860. Er is één uitzondering: het nog bestaande huis aan de Grote Berg 23 is bouwhistorisch onderzocht en daarin bleek nog grotendeels de constructie uit de bouwperiode van ongeveer 1775 schuil te gaan.

1- Typologie

De stadsuitbreiding vanaf circa 1860, die heeft voortgeduurd tot globaal 1940, heeft praktisch alle bebouwing uit de eeuwen daarvoor vernietigd.

Het gevolg is, dat de bebouwing in De Bergen tussen 1860 en 1997 tot stand gekomen is en dat daarom de bouwstijlen onderling ook grote verschillen laten zien. De verschillen uiten zich op allerlei manieren: in de bouwhoogte, de dakvorm, en ook het materiaal- en kleurgebruik.

In die diversiteit is echter een aantal bouwstijlen dominant, omdat de betreffende woningen in een relatief korte periode werden gebouwd. Globaal zien we in De Bergen 4 architectuurvormen:

- a- woonhuizen met een eclectische bouwstijl
- b- woonhuizen met kenmerken van neo-renaïssancestijl
- c- woonhuizen met kenmerken van de Delftse School
- d- woonhuizen met moderne kenmerken

Kleine Berg 28, gebouwd in 1882/1883. (archief Hüsken)

a- de woonhuizen met een eclectische bouwstijl (1850-1910)

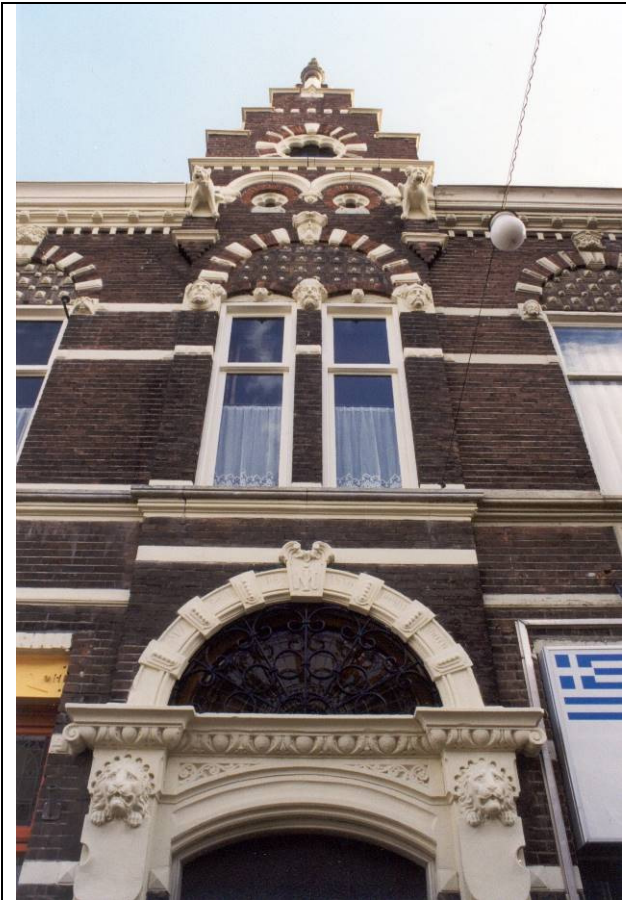
Het betreft hier vooral de woningbouw die rond 1870 heeft plaatsgevonden aan de Kleine Berg.

In de architectuurwereld was na de herontdekking van Egypte teruggegrepen op het classicisme. Dat werd het neoclassicisme. Maar nog gedurende die periode, circa 1840, werd de woningbouw steeds meer op een industriële wijze uitgevoerd. De vakman kon allerlei bouwelementen uit het verleden namaken. Hij kon terugvallen op allerlei bouwstijlen, die in de voorbije eeuwen de revue waren gepasseerd. Aan klanten konden voorbeelden daarvan in boeken worden getoond. Het gevolg daarvan was, dat nieuwe panden werden voorzien elementen die uit verschillende stijlperiodes afkomstig waren.

Deze vermenging van bouwstijlen is daarna nog lange tijd blijven bestaan. Met als gevolg, dat de panden die gebouwd werden in latere bouwstijlen, zoals neogotiek en neorenaissance, opnieuw kenmerken uit voorgaande stijlperiodes konden bevatten.

De bestaande bebouwing werd in (bijna) alle gevallen gesloopt en vervangen door nieuwe ruimere woningen.

Voorbeelden hiervan zijn onder andere Kleine Berg 26-28 en 56-60.

Kleine Berg 33-37, een mooi voorbeeld van bouw in de stijl van de neo-renaissance. (archief Hüsken)

b- de woonhuizen met kenmerken van neo-renaissancestijl (1875-1915)

De neorenaissance kan als een onderdeel van de eclectische bouwstijl worden beschouwd. Nederland wilde aan het eind van de 19e eeuw zijn rijkdom weerspiegelen in de stijl van de Gouden Eeuw. De kenmerken van deze 16e-eeuwse stijl zijn vooral door architect Pierre Cuypers bekend geworden. Kenmerkend is het gebruik van baksteen, die horizontaal door banden in natuursteen of met witte pleistering wordt onderverdeeld. Ideaal is het, als de gevels met trapgeveltjes worden bekroond. Voorbeelden hiervan zijn onder andere Kleine Berg 33-37, 44-48 en 52 en Heilige Geeststraat 2-8 en 25-31.

De laatstgenoemde panden hebben het typische uiterlijk van de panden uit de late jaren '20 en de '30. Hier is de overgang naar de stijl van de Delftse School al waar te nemen.

Ook hier is het niet ongebruikelijk, dat de neorenaissancestijl vermengd wordt met stijlen, die in dezelfde periodes populair waren. Hierbij valt te denken aan het rationalisme (de stijl van Berlage) en expressionisme (Dudok).

De typerende arbeiders- of middenstandswoningen die door de grote behoefte aan woningen werden gebouwd, zijn veelal in de periode tussen 1875 en 1920 gebouwd. Vaak werden deze (lage) woningen voorzien van een horizontale witte stuc laag of rijen lichtgekleurde (gele) bakstenen.

Prins Hendrikstraat 39 uit 1906, neorenaissancestijl. (archief Hüsken)

c- de woonhuizen met kenmerken van het traditionalisme (1925-1965)

De historiserende architectuur van de neo-stijlen en de zakelijkheid van het functionalisme) vroeg om een reactie. Die kwam in de stijl van de Delftse School.

Deze stijl werd vooral in de rijtjeshuizen toegepast. De forse gevels en de hoge met pannen gedekte daken zijn tegenwoordig nog overal in het straatbeeld van De Bergen aanwezig.

Het gebruik van natuurlijk materiaal zoals hout en baksteen kenmerken deze architectuur.

Overstekende dakgoten zijn standaard. Eerst nog van een klein formaat, later, in de jaren '30 steken deze goten steeds verder uit de gevels. Een variatie aan dakvormen is hier te ontdekken. Veel huizen krijgen een "normaal" zadeldak, vaak ook worden samengestelde dakschilden toegepast, zoals hier op de foto te zien is. Combinaties van beëindigingen van gevels met een dakgoot en een puntdakje zijn standaard.

De wederopbouwarchitectuur (1945-1965) heeft nog geruime tijd voortgeborduurd op deze vooroorlogse stijl. Voorbeelden hiervan zijn onder andere Kleine Berg 12-20 maar ook nummers 32-34b en 36. Deze laatste gebouwen hebben lange zijgevels die in de Heilige Geeststraat doorlopen. Het pand Heilige Geeststraat 10-12 heeft de typerende kenmerken van de traditionalistische stijl, maar heeft een bijna kubistisch vormgegeven voorgevel gekregen. Heilige Geeststraat 20, 28-36 vertonen de Delftse Schoolstijl uit de jaren '30.

Prins Hendrikstraat 58-60. Een voorbeeld van de bouwtrant van de Delftse School. (archief Hüsken)

Willemstraat 1d-5 en daarnaast 7. Twee voorbeelden van het moderne bouwen met glas en kunststof. (archief Hüsken)

d- Moderne bouwstijlen

Vanaf de jaren '70 worden panden met moderne bouwmaterialen gerealiseerd. Gebruik van plastic en geperst hout wordt veel toegepast. Grote vensters dienen veel licht door te laten. Vanaf 1990 doet de computer zijn intrede. Die zal voor een groot deel de rechte constructie en eenvoudige detaillering van de nieuwe gebouwen bepalen.

Een van de nadelen van moderne bebouwing in dit deel van de wijk is het volume van deze moderne gebouwen. Het karakter van de woningen in bijvoorbeeld de Heilige Geeststraat is kleinschalig. Duidelijk is, dat de woningen in het verleden gebouwd werden voor één familie. De moderne bouwblokken ogen als complexen, die woonruimte verschaffen aan meerdere eigenaren met hun gezinnen. Het historische beeld in de straat wordt hierdoor gewild aangedaan.

Voorbeelden van die moderne bebouwing zijn onder andere Spijndhof 1-24 en Heilige Geeststraat 17 (achterbouw), 21 (dwarsbouw aan de achterzijde) 22 A tot F, 26 en 26 A en B, 33-41 en 43-47.

2-De woningbouw op verlaten industriële gebieden

De gemeente Eindhoven heeft zich vooral in het vierde kwart van de twintigste eeuw actief ingezet om de openliggende fabrieksterreinen te transformeren. In de Bergen wilde het gemeentebestuur een aantal grotere braakliggende terreinen gaan bebouwen, waar in het (verre) verleden, industriepanden hadden gestaan. In de laatste decennia van de 20e eeuw zijn voor die terreinen plannen ontwikkeld. De hierna genoemde terreinen werden niet gekenmerkt door het vele groen of door hun prettige verblijfsomgeving. Het Van der Schootterrein en het Luciferterein lagen er kaal en troosteloos bij, de grond van zowel het Treffinaterrein als van het Spijndhof, de locatie waar drukkerij Gestel & Zoon een eeuw lang voor werkgelegenheid zorgde, waren vervuild en nodigden niet uit om er met plezier te verblijven. Op de volgende pagina's volgt nog enige informatie over deze terreinen.

Het Van der Schootterrein, centraal in de driehoek Grote Berg, Kleine Berg en Bergstraat gelegen, heeft jarenlang als parkeerplaats gediend. In verband met de geplande bouw (Holland Art Group) van een hotel op het terrein, is veel commotie ontstaan met betrekking tot bouwhoogte, geluids- en parkeeroverlast en de afstand tot de bestaande woningen. Uiteindelijk zijn de bouwplannen voor het hotel pas in 2015 in een bestemmingsplan vastgesteld en goedgekeurd.

De lucifersfabricage is al geruime tijd uit het centrumgebied en met name uit het gebied van De Bergen verdwenen. In de 19e eeuw gebruikten de fabrikanten Mennen en Keunen en Vissers enkele bedrijfsgebouwen oostelijk van de Grote Berg om daar de lucifers te maken. Na een brand vestigde zich hier voor enkele jaren tabaksfabrikant Meerstadt. Later werden hier een gezellenhuis en enkele kleine woninkjes gebouwd. De woninkjes werden in de loop van de eeuw weer afgebroken, waardoor een open terreintje ontstond. Pas in 1996 werd op dat terrein een aantal etagewoningen gezet. Tegenwoordig heet de straat (uiteraard) Luciferstraat. Wat materiaalgebruik betreft, lijken deze panden erg veel op het complex aan het Spijndhof. (afb. Eindhoven in Beeld)

Het Treffinaterrein, gelegen achter de bebouwing van de Kleine Berg, Smitsstraat en Prins Hendrikstraat is lange tijd een doorn in het oog geweest van de buurtbewoners. Het terrein werd al geruime tijd geleden verlaten, waarna het jarenlang als een vervuilde en onveilige plek bleef liggen. Het terrein is inmiddels schoongemaakt en dient nu als speelplaats voor kinderen. (afb. Eindhoven-in-Beeld.nl)

Op het binnenterrein achter de woningen Kleine Berg 23 tot 28 stonden de bedrijfsgebouwen van drukkerij Gestel & Zoon. Deze drukkerij is tot circa 1987 gedurende ruim 100 jaar op deze plaats in bedrijf geweest. De ontstane ruimte werd Spijndhof genoemd en is sinds 1995 bebouwd met één langwerpig wooncomplex (Spijndhof 1-16). Onderdeel van dat complex is een modern pand aan de Heilige Geeststraat (huisnummers 33-41), dat bestaat uit 2 woonlagen met een plat dak. Het gebouw met woningen aan het Spijndhof (adres Heilige Geeststraat 43-47) werd gelijktijdig aan de overzijde van het hof gebouwd. Beide complexen vormen een grote dissonant met de 19e-eeuwse pandjes aan de overzijde van de Heilige Geeststraat. (afb Eindhoven in beeld.com)

Voorbeeld van een gesloten straatwand met een mooie kromming. Heilige Geeststraat 18-38. (archief Hüsken)

3- Aaneengesloten wanden

Omdat de infrastructuur in het westelijke deel van De Bergen bijna gelijktijdig werd aangelegd, ontstonden de woonstraten. Die werden omsloten door de bestaande straten: De Kleine Berg, de Sint Catharinastraat, het Wilhelminaplein en de Willemstraat. Het kenmerk van de nieuwe woonstraten (Sint Catharinastraat, Prins Hendrikstraat en Heilige Geeststraat) wordt versterkt door lange gevelwanden, die in principe nergens onderbroken zouden moeten worden.

Een open ruimte in zo'n straatwand kan veroorzaakt zijn door de afbraak van een of meer panden. Door een dergelijke opening ontstaat dan een onrustig beeld. Het is gewenst om die ruimtes op een gepaste manier in te vullen met nieuwbouw. Daarbij dient rekening te worden gehouden met de bestaande korrelgrootte van de standaard woningen. Zoals hiervoor is geschreven, zou het karakter van de bestaande eengezinswoningen immers in de nieuwe woningen moeten worden herhaald.

Op enkele plaatsen is een opening in de straatwand te ontdekken, bijvoorbeeld tussen de Prins Hendrikstraat en de Heilige Geeststraat. Die is ontstaan door een bombardement en daarna mogelijk met opzet niet dichtgezet. Dit weggetje biedt immers de snelste manier om van de Heilige Geeststraat naar de Prins Hendrikstraat te komen.

De enige dwarsstraat in dit westelijke deel van De Bergen is de Smitsstraat. Die is kort en komt uit in de huizenwand van de Prins

Hendrikstraat. Aan de andere zijde is een opening in de Sint Catharinastraat gecreëerd. Op die manier kunnen de bewoners van Sint Catharinastraat op de kortst mogelijke manier naar de Prins Hendrikstraat komen.

Een eventuele doorbraak onder de panden Willemstraat 21-23 zal voor het beeld van de gesloten straatwand niet van grote invloed zijn. De gevels boven de winkelpuien blijven namelijk aaneengesloten. De winkelpuien aan deze straat veroorzaken een onrustig beeld en vormen geen geheel. Op begane grondniveau komt de bezoeker hier steeds opnieuw een ander beeld tegen: met en zonder plint, met glazen puien of met terugliggende entreepartijen, met houten en met glazen toegangsdeuren enzovoort. Zowel aan de centrumzijde als aan de andere-zijde van de straat is een volledige onderbreking van de straatwand ontstaan en wordt als toegangspad voor de achterbouw gebruikt. Een snelle doorgang tussen de Heilige Geeststraat en de Willemstraat bestaat nog niet. Van de plannen om een opening te maken onder de panden Willemstraat 21-23 door, zou ook het fiets- en voetgangersverkeer vanuit de Heilige Geeststraat moeten kunnen profiteren.

Het Treffinaterrein, ingesloten tussen bebouwing, nodigt niet uit om gezellig te ontspannen. (archief Hüsken)

4- Binnenterreinen

Door de vele straatwanden zijn in De Bergen zowel woonstraten als open ruimtes achter die straten ontstaan. Zoals eerder vermeld, lenen de binnenterreinen zich uitstekend voor het bouwen van veelsoortige bouwsels, die vaak een verschillende functie hebben. Omdat de bouwsels vanaf de straatkant in principe niet zichtbaar zijn, zal het resultaat zijn, dat de oude voor- en de nieuwe achterbouw niet meer bij elkaar passen wat bouwstijl betreft. Evenmin wat materialisering en vormgeving betreft. De binnenterreintjes zijn al vanaf de aanleg van de straten ontstaan en dwongen de eigenaren tuinafscheidingen te maken. Ook dat kan op verschillende manieren ingevuld zijn. Een eenvoudige schutting, een haag die uiteraard hoog moet zijn of een combinatie van boompjes en struiken. Het gevolg van de vele achterbouwen en de verschillende vormen van tuinafscheiding heeft geleid tot een onoverzichtelijk en soms zelfs een chaotisch beeld.

Op plaatsen waar dit mogelijk is, zouden de binnenterreinen verder kunnen worden bebouwd. Voorwaarde voor die bebouwing is wel, dat die nieuwbouw qua hoogte aansluit bij de bebouwde omgeving en zeker níet domineert. Het zou bovendien een pré zijn, als die nieuwbouw met een dakvorm die afwijkt van de panden aan de straatzijde duidelijk maakt, uit een latere bouwperiode te komen.

5- Historisch karakter en sfeer

Tot vandaag de dag wordt de sfeer in De Bergen als zeer positief ervaren. Dat is een gevolg van alle genoemde factoren. Zonder architectuurhistorie te hebben gestudeerd, ziet iedereen in een oogopslag, dat de bebouwing in dit deel van De Bergen niet organisch is ontstaan, maar met tussenpozen in delen gelijktijdig. De bouwstijlen wisselen elkaar af en zijn door de beperkte afstanden goed met elkaar te vergelijken. Panden die vóór 1940 werden gebouwd, worden in het algemeen als karaktervol en “mooi” ervaren. De Bergen heeft daarnaast ook nog duidelijke invloeden uit de negentiende eeuw behouden en wordt door velen als een prettige en waardevolle woonwijk ervaren. Dat manifesteert zich ook wel in de kooprijzen van de woningen. Nieuwbouw in dit gebied wordt door velen dan ook zeer kritisch bekeken. Dat gebeurt niet zonder reden. Voorbeelden van niet passende architectuur in De Bergen, ook in het westelijk deel ervan, zijn eenvoudig te vinden.

Na een grondige studie van de bewonerskaarten van de straten in De Bergen, kan worden geconstateerd, dat de detailhandel zich hoofdzakelijk in de panden van de Grote en Kleine Berg concentreerde. Omdat er nog geen sprake was van grote supermarkten, waren overal winkeltjes te vinden, waar levensmiddelen, vis en luxe consumptiegoederen en ook huishoudelijke artikelen werden verkocht. Overal, maar vooral aan het Wilhelminaplein, waren cafés te vinden. De straten in De Bergen werden dus hoofdzakelijk voor bewoning gebruikt. Maar ook en achter die straten waren her en der bedrijfjes gevestigd.

Na 1945 zou de sfeer in De Bergen echter op sommige plaatsen sterk wijzigen. De wederopbouwperiode (1945 tot 1965) heeft relatief veel invloed gehad op de bebouwing in De Bergen. Woningnood en de drang om te saneren leidden tot afbraak van veel arbeiderswoningen. Zo werden hele rijen woningen aan de Grote Berg, die slechts één bouwlaag met een zadeldak hadden, afgebroken en vervangen door moderne architectuur. Velen zijn wellicht blij, dat die armoedig uitziende arbeiderswoningen in rap tempo werden afgebroken, maar dat kwam niet ten goede aan het karakter en de sfeer in De Bergen. Gelukkig zijn pandjes in de Heilige Geeststraat van die vernieuwingsdrang geschoond gebleven.

*De enkellaagse negentiende-
eeuwse arbeiders- of
middenstandswoningen zijn in de
jaren '60 en '70 gesloopt om
plaats te maken voor modernere
woningen.
Het forse bouwcomplex
daartussen, overduidelijk
gebouwd in de jaren '30 van de
20e eeuw, is hier gebouwd na het
advies van De Casseres om, waar
mogelijk in de nabijheid van de
Grote Berg, woongebouwen van
formaat in de wijk te plaatsen.
(archief Hüsken)*

Colofon

Onderzoek: september 2016

Opdrachtgever: Mebaverdi mevrouw I. Duffhues, Eindhoven

Gebruikte literatuur:

DSOB gemeente Eindhoven, De Bergen, Quartier Vivant, ontwikkelingsvisie voor De Bergen, 2007

Res Nova, Don Rackham e.a., De Bergen, cultuurhistorisch basisonderzoek, 2009

Jan Spoorenberg, Straatnamen in de gemeente Eindhoven 1340- heden, 2013

Marjo Spierings, huizenkaarten van de gemeente Eindhoven van 1920 tot circa 1990

Afbeeldingen afkomstig van:

-Eindhoven in Beeld

-Archief Hüskén

-Archief Hüskén (DSOB gemeente Eindhoven)

-Archief Hüskén (Kadaster Nederland)

-Holland Art Groep

© 2016 Cultuurhistorisch Bureau Hüskén en Zoon. Jos Hüskén

Op deze publicatie berust auteursrecht.